Нарис із сільського життя

Зима.

Старенький панотець села Д. повільним, утомленим кроком і з натугою прямував сільською дорогою під ліс. Дорога трудна: снігом завіяна. Він останніми днями падав і падав, неначе сипаний невидимою рукою, і наріс високою білою верствою. Куди не глянути — царство його. За дрібними сільськими хатами знімались білі могили, наметені вітром, і ночами блистіли проти місяця холодним кришталевим блиском.

Мороз тиснув і пік, і хіба що хто мусив — виходив із хати.

А старенький панотець мусив.

Двоє газдів, один молодий, а другий старий, вступили до його хати і поставили питання: "Що з чужим робити, що не знати звідки навіявся, убогий подорожній якийсь, і лежить напівмертвий на лісовій дорозі недалеко хати чорної Магдалени?.. Слабість збила його з ніг, бо видко, що розболілий, повалився серед пустої дороги, якраз за селом, під лісом".

Тому треба було піти і поглянути на нещасного. Може, покажуть сліди які, звідки він, а може, іще й заговорить... може, зможе іще піднятися і далі піти: такий чужинець, що не знати звідки і що,— лише клопіт для села; загине, то й ховай даром, трудись за бог зна які гріхи... Він не любив даром трудитись. Старий вже був, а що найважніше — який хосен йому з того... А то акурат...

— Ех, що за дорога, що за дорога! Се кара божа спадає на нас, кара божа! — бурмотів, засапуючись і опираючись важко на грубу, ковану палицю. Біла довга борода аж штивніла на морозі.

— Таже дав бог святий сніг, аякже,— відказав молодший.— А може, воно й добром вийде весною землі?

— А-і, "добром", дурню! Грішите, та п’єте, та крадете, та грабуєте, свідчите фальшиво один на другого; на боже не даєте — і добром має ставати стужа та фортуна? Не плів би ти дурниць!

Молодий замовк.

Він засунув одну руку в рукав другої, зігнувся, опустив голову вниз і старався опертися острому, пекучому вітрові, що так і палив обличчя. Не мав він охоти говорити: по правді сказавши, боявся панотця.

Його товариш — старий балакун, сільський вартівник — поглянув боком на панотця і обізвався:

— Що ми мали робити, панотчику? Двірника не було вдома, щоб в нього порадитись, виїхав у місто, а що до вас нам найближче, то й поступили до вас за доброю порадою. Се не наш чоловік, панотчику, се чужий. Ніяк першого-ліпшого чужого, та ще і в хоробі, в хату затягати. Біду може затягнути. Ми йшли оба до лісу, я та й оцей... і видимо: недалеко саду чорної Магдалени... саме близько готаря, лежить чоловік. Приступаємо... дивимося.... се не з нашого села.

— І не з сусіднього! — закинув молодий.

— І не з сусіднього! — повторив старий.— Вмісто кучми в нього капелюх на голові солом’яний, а вмісто сердака або кожуха — полотнянка.

— З Галіції! — закинув, як перше, сухо молодий.

— Таки так,— кажу.

— Може, замерз! — каже оцей.

— Або заслаб,— кажу я,— та й гримнув.

— Або упився, або упився! — кликнув роздразненим голосом панотець, спинившись, щоб відітхнути, бо якраз знімалась дорога горбом між полями.

Оба селяни розсміялися.

— Може, хотів зігрітися! — закинув старший.— Та й збігла горівка в ноги й звалила.

По хвилі довшого мовчання поспитав панотець:

— А далеко ще там до нього?

— Та ніби недалеко. Недалеко Магдалениної хати, коло її городця, недалеко готаря...

— Котрої Магдалени?

— Таже чорної, панотчику, чорної...

— Ага... ага! — обізвався панотець протяжно.— Чорної...— і замовк.

Аж надто добре він її знав. Тринадцять разів вступав в її хату. Тринадцятеро дітей поховала вона, та Магдалена.

— Вона вже тепер за себе і за свого чоловіка гарує, бо йому і ноги, й руки геть покривило,— почав оповідати старий вартівник.

— Від чого покривило? — спитав панотець.

— Хто може знати... Кудись ходив на роботу і відколи вернув — два роки буде тому на Миколая,— то все лежить та й лежить... і руки, й ноги йому покривило. Має вона добру партику на сім світі. Не дай, боже, нікому таке. Ще й діти вмирають. Оце останнє, що ще держиться її, та й то вже так, як би не її вже було. Лише очима світить. Худе... жовте, і день і ніч нахукає та й кахукає. Біда!

— Ов!..— кликнув панотець і знов на хвилину пристанув. Потім додав, відітхнувши: — До неї ще далеко. Десь забудувалися від села, як від ворогів. То... кажеш... її мала слабує?

— Слабує. Вже що вона не робить, куди й не ходить по ліки, а дитина все не така, як другі діти. До святого Івана чудотворного Сучавського на прощу водила. Мабуть, не виросте їй і оця дитина.

— Та коли так, то певне, що не виросте. Але вона чемна жінка: на боже не забуває. Дає на служби... і добра робітниця. Коли не пішлеш по неї, вона зразу з’явиться. На все має час.

— Чемна жінка, щоправда,— притакнули чоловіки,— лиш то одно, що щастя не має. Діти повиростають, із найгіршої біди повидовбуються, а потім акурат як би хто свиснув на них — вони ідуть. Вона вже така збіджена з гризоти і з видатків, що чим раз, то більше чорніє. Недурно й прозвали її чорною. Лиш хрестить та й хоронить, хрестить та й хоронить. Не знаю, як її земля носить; яка у неї душа з жалю. А пальці її так само покривило, як чоловікові, лише їй з роботи. Смерть і слабість у хаті все повижирали. Якби не та дитина, що світить у хаті очима, вона пішла би сама в землю, а так дитина та й робота держать її при собі. Така її вже партика на сім світі.

— Але-бо й партика! — аж заспівав молодий товариш. І знов хвиля мовчанки, під час якої чулося лише сапання панотця і стукання кованої палиці по замерзлій дорозі.

— Що то у декого змалку нема долі, як от хоч би й у Магдалени! — потягнув знов на своє старий.— А дивіть, сиротою лишилося; в найми пішло, як лиш лазити почало. А відтак, як віддалася, запосілася смерть на діти, потім чоловікові руки й ноги покривило, та й не знати чому. Чому воно так? Бідна, та й годі. А кажуть: діти в неї такі розумні, як старі. Все, каже, "знають".

— Бо вмирати мають! — закинув молодий сухо.— Спитайте у якої жінки, в котрої померла дитина, яка вона була за життя? І послухайте, що вам розкаже. Таке й таке було — і се знало, і то знало, і то виділо, і то чуло... а наш чоловік і постаріється, і змарнується, а такого всього таки не знає!

— Сила божа! — відповів побожно вартівник.

— Ану-но, ще не видко Магдаленииної хати? — кликнув нараз позад бесідуючих панотець, якого почала мандрівка нетерпеливити.

— Видко, вже видко! — поспішили сповістити газди. І справді, з-під лісу, мов грибок, показалася солом’яна, почасти снігом перевалена стріха малої хатини.

— Ну, прецінь добилися?

* * *

— Хата Магдалени дивиться лицем у ліс,— сказав молодший.

— Бо люта, що за плечима чигає вже чуже село,— відповів старший. — За її же городцем уже готар. Оце. простягається сусідня толока. Її хата саме на роздоріжжі стоїть. Слухає, як вовки лісом виють і фортуна ніччю гуляє. Аби ви знали,— додав об’ясняючи,— що тому в неї й стільки недолі. Се, кажуть, щастя обминає того, хто на готарі сидить. Воно тягнеться або в одну сторону, або в другу, а хто на готарі стає, тому

нічого не дістається. Але дивіться, вже видко бідолаху, що лежить. Слава богу, на місце добилися, а то б панотець далі йти не захотіли.

Станули на місці.

Вокруг тишина і лиш гудіння лісом... Темний великан дише льодовим холодом і стоїть як мур, неповорушно. Попри нього біжить вузенька сільська дорога, а край дороги "лицем звернена до нього" хата Магдалени. За хатою мізерний садок, що опирається о толоку вже чужого села.

Але в тій хвилі хата Магдалени нікого не займає. Вона від трьох мандрівників іще добрих двісті кроків віддалена.

Вся увага людей звернена на чужинця, що лежить у білій полотнянці край дороги під лісом і не ворухається. Лице у нього з болю викривлене, жовте, ніби задеревіло. Пальці стиснені.

Сумний вид.

— Господи Ісусе Христе! — кликнув молодший, перехрестившись.

— Йому вже душа на плечах! — сказав другий.

— Ану, мой, потермоси, аби знати, чи живий, чи ні...— розказав нетерпеливо панотець.

Він, зобачивши чужинця, все зрозумів: убогий селянин-мандрівник занедужав у дорозі і якраз тут повалився. Мізерна одіж, зужита торбина при боці, худе, як віск, лице роз’яснило йому все.

— Рушається?

Несміливою рукою обмацував старший газда чужинця і доглянув.

— Живий! — кликнув.— Рушається...

Хвилина напруженого мовчання.

Панотець задумався, а чоловіки мовчали. Оглядали цікавим оком нещасного, як лежав і ледве чутно стогнав. Незвичайно було.

Звідки йшов?.. Хто він?.. Ані старий він, ані молодий... з роботи, може, якої вертав. Руки в нього дьогтем помарані, неначе дьогтем гандлював. От що нещасного в дорозі постигло... Нараз постукав панотець нетерпеливо палицею, не промовивши ні словечка. Газди поглянули допитливо на нього, а відтак старший знов зігнувся.

— Живий він, живий, панотчику,— впевнив, як передше.— Але до смерті йому вже недалеко. Губи посиніли... Що тут робити?

— Що робити?

— Свічку принести, аби без свічки не вмер! — додав поважно молодший.

— Дурню! — залаяв панотець. Відтак викривив старечі уста погірдливо.— Плентаються кудись! — процідив.— Блудять світом, марнуються, а наостанку спадають тягарем на других. Хто візьме його на себе? Хто справить похорон? Хто понесе всі видатки?

Чоловіки витріщилися з переляком на нього і змовкли.

Очі панотця засіяли недобрим блиском; біла довга борода його задрижала... він нагнув плечі ще більше, як звичайно, і, піднявши руку

високо вгору, указав довгою палицею на пусту, завіяну толоку сусіднього села.

— За готар,— прошептав зимним, хитрістю переповненим голосом.— Затягніть його за готар... Сусіднє село нехай собі з ним голову б’є...— і, відвернувшись роздразненим рухом від усіх, потюпав квапною ходою білою дорогою назад.

Люди остановились.

Не промовивши ні словечка, стояли добру хвилину з нерішучим видом; відтак схаменувся старший:

— Понесем? — спитав.

— Ні! — відповів молодший.— Не на моїй землі лежить.

— І на моїй ні — раз; а по-друге, хто його знає, що він за один?..

* * *

О тій самій порі чорна Магдалена сидить у своїй хатині і пряде. Від часу до часу спиняється її великий журливий погляд на тринадцятилітній дитині, що лиш у сорочині... сидить на печі, дере пір’я й перериває глибоку тишину довгим кашлем. Чоловік на постелі, звернений лицем до стіни, лежить мовчки.

Від довшого часу виє собака в буді коло малої стайні, де знаходиться її одиноке багатство — корова, і не може успокоїтися.

— Виє, як би вовків зачула...— обізвався немощний з постелі, перериваючи глибоку тишину, і з голосом, неначеб присутні мали те

саме на душі, що він.— Іди, жінко, глянь, як держить вона голову. Коли вгору, то перед вовками, що десь їх зачуває, а коли вділ, то смерть.

Жінка поглянула на нього, відтак повела очима на дитину. Вона не сподівається смерті. Хоч дитина в неї хора, хоч день і ніч кахукає, а вона смерті не сподівається. Господи Ісусе Христе, якби воно їм не згинуло!

Вона поставила роботу набік і встала. Висока, чорна, худа постать була покірно склонена, неначе відчувала на собі якісь провини цілого ряду поколінь і просила прощення. Прекрасна була вона колись.

Колись її чорне, як шовк, волосся лиснілося на молодих плечах і грудях; смагляве лагідне лице віддавало молодістю, а очі — чудові, прекрасні ті чорні зорі — горіли огнем сили й надії. Тепер також горіли, але огнем невгасаючого жалю.

— Мамцю, і я піду з вами надвір! — кликнуло дівчатко живо з печі. Воно підвело голівку і засвітило очима на матір, тими самими чорними зірками, що горіли і в лиці її матері.

— Чого, доньцю? — спитала лагідно мати.— Нема чого. Бачиш, яка студінь. Вітер стисне тобі груди, і станеш гірше кашляти. Сама піду. Мені треба ще й по сіль у село забігти. Нема солі і світла. Ти сиди та й пильнуй тата й хату. Я піду сама й зараз верну; слухай, доньцю...

Вона закинула довгий чорний сердак на плечі і, обвивши старанніше білим рушником голову і темне обличчя, вийшла з хати.

Біля стайні заглянула за собакою, що на її вид успокоїлася; відтак подалася на лісну дорогу в село.

Ледве що відбігла кількасот кроків від хати, як уже й спинилася: напіткнула на нещасного чужинця і з остраху аж уголос скричала. Але

тут же спинилася. Один погляд на одіж його і схуділе пожовкле обличчя — і, неначе недавно панотець, угадала вона тепер положення чужинця.

Різні думки заграли роєм в її голові. "Хто він? Відки йшов? Що йому було? З голоду упав? Заслаб?" А потім "Неживий? Цілком неживий?"

А відтак заволоділо нею одно почуття, що наплило могучою хвилею на її душу і наказувало лиш одне: до хати забрати нещасного. Якнайборше до хати. Про дальше вона не думала. Зігнулася низько над ним, впиваючися в нього своїми великими зжурeними очима, здержуючи при тім віддих. Не міг іще бути мертвий... Господь великий.

Відтак скривив гіркий усміх її уста. Йому в грудях клекотало, як у кітлі...

Оглянулася з розпукою округ себе. Не з’явиться яка людська душа, щоб прибула їй сюди на поміч?.. Хотіла його до своєї хати затягнути якнайборше. Вже вечір зближався, мороз тиснув, а він уже гасне... вже деревіє...

Нічого не побачила. Вокруги тишина, тут ліс, темний, понурий, а там завіяні поля і толока... о господи, рятуй!

— Вуйку... татку...— заблагала з неописаною щирістю в голосі,— здійміться. Я вас хочу до хати забрати. До теплої хати, татку, і теплої стравці подам. Лише трошечки... трошечки здійміться... здійміться, татку!

Вона старалася піднести хорого і нести сама, але не здолала. Він тяжкою колодою важив в її руках і мов до місця приковував.

Знов оглянулася вона.

Великі її чорні очі впилися далеко в сільську дорогу і благали розпучливо: "Спішіть на поміч, люди! — нещасний гине, приходіть рятувати. Приходіть, бійтеся бога!" Лише одробина ще якої іншої сили — і вона затягне його в хату. Вона взяла би ззаду за плечі під рамена, а хто-небудь інший за ноги, і затаскали би в хату. Лише одробина! Він відживе... заговорить, і все буде добре... "Спішіть, приходіть, люди добрі!.." І знов оглянулася, і знов: хорого волікти по землі, що вже й так зі світом прощався,— годі! Гріх! Доволі горя, що чужинцем гинув на дорозі, мов звірюка...

Нараз заворушилось щось недалеко її хати біле на снігу. Заворушилося, відтак збільшилося і метнулося прямісько до неї. Розпростерло рученята, мов у польоті, гнало якраз проти неї.

— Мамцю... мамцю!.. Я за вами!

Вона зойкнула,— її дитина, мов той ангел, так злетіла. А потім із наглого переляку аж задеревіла... Дитина в сорочинці і лиш хустку закинуло на голову. Вона ж в неї одинока...

— Біжи назад у хату і загорнись! — скричала.

Але мале не слухало. Бігло прямо до неї і вже опинилося біля неї...

З дитиною потаскала хорого в хату і на своїй постелі уложила.

* * *

Три дні пізніше йшла зранку горстка людей з сусіднього села далекою пустою толокою на ярмарок.

— Та й так...— сказав один чоловік, коли зблизився вже до готаря, недалеко хати Магдалени.— У Магдалени був знов похорон.

— Що ви кажете, бадіко? Похорон? — кликнула одна жінка.— Дитину поховала?

— Ні, тепер не дитину.

— А хіба ж чоловіка?

— Чоловіка.

— Господи Ісусе Христе, вже й чоловіка?

— Та де вже чоловіка! Вона чужого спрятала. Ви не чули?

— Та де вже чула? Що чула?.. Що там, бадіко?

— Е! — аж заспівав чоловік і засунув шапку набік.— То бануйте, якби були чули, то були б забігли до Магдалени на поминки, а так утратили. А поминки були в неї неабиякі. Так красно поховала бідного... та такі поминки справила — що ей де! Нічого не жалувала.

— Та якого чужого?.. Що за чужого?.. Кажіть, бадіко, таже я, дивіть, нічого не чула.

— Ну, коли не чула, то й ваша шкода,— була спокійна відповідь.— Вибігла вона з хати, аби, кажуть, поглянути, чи собака, що заодно вила коло хати, держала голову вділ чи вгору. А собака, як побачила її, забігла в буду. Так, як би не хотіла, аби газдиня бачила, що вона заповідає її хаті похорон. Відтак подалася вона іще в село, аби внести світла й солі в хату, бо акурат вийшло й світло, й сіль, та й надибала таки недалеко своєї хати на дорозі якогось чужого розболілого чоловіка, що вже геть мав душу свою на відході. Та й забрала нуждаря до себе в хату. Доглядала його, кажуть, як рідного тата свого. Доглядала, огрівала, годувала, а він до неї — ані слова. Лиш стогнав та й стогнав. А

відтак як попав третьої ночі в сон... від опівночі, кажуть, то вже й не пробудився більше. Переїхав на тамтий світ.

— Ей боже!..

— Та й так.

— І не сказав, як називається?

— Ні.

— Ані звідки йшов?

— Ні.

— Ані куди йшов?

— Нічого не казав. Як навпомацки вмер. І сліду одного словечком одним по собі не лишив. Гадайте раз!

Жінка аж заспівала з зачудування. Відтак зітхнула і перехрестилася.

— Аж страшно мати такого чоловіка в хаті! — додала зляканим голосом.— Най господь бог боронить. Я умерла б зі страху. Хто знає, що се за один був? Що в нього на душі було? По людях різне ходить, і добре й лихе. Ні,— додала вона живо,— я була би таки і в хату не брала. Де ж уже так — чужого з дороги! Раз, що з дороги!..

— Ну,— відповів чоловік,— а вона, дивіть, узяла та й справила йому похорон, та й справила йому поминки... та й на службу за чужу душу дала, та й попа сама заплатила. Яка бідна — а заплатила. Останній коцик, кажуть, до жида віднесла і панотцеві за похорон заплатила!

Кажуть, тепер по тім похороні в її хаті, мов в улію, порожньо стало. В неї не було і так багато, а тепер що й було — пішло за умерцем...

— Боже!

Мовчанка.

* * *

Коли вечором вертали, зустрінула їх недалеко хати чорної Магдалени одна жінка і сама задержала.

— Люди добрі! — сказала.— Хоч ви незнайомі, а не минайте, не помолившися, Магдалениної хати. Ідіть вступіть до неї та й заговоріть отченашем за душу помершу. Магдаленина Настунька вже покійна. В саме полуднє сьогодні перенеслася...

Люди поставали, ніби скаменілі.

— Що ви кажете, жінко?

— Сьогодні в полудне. Ще оноді... таки зараз по похороні кинуло її в гарячку, а відтак мучило, мучило, аж бог святий не змилувався над нею.

Люди забідкалися, а одна жінка аж руки заломила.

— Най бог боронить! Се вже останнє в неї було. Якби ви були виділи, як та жінка заводила, що та жінка доказувала! Ви би...— оповідачка перервала і сплакала.— Як кров червона, такий був у неї жаль. Дуріла — головою до стіни била, кричала. Чоловікові не то що, а волосся дубом на голові ставало. А її чоловік поволікся мовчки до стайні і досі там лежить. Адже тепер уже всьому кінець...

Так закінчила жінка свою оповістку і побігла квапливо дальше.

Ярмаркові заніміли.

Ішли вони, не промовляючи ні одним словом одне до другого. В хату Магдалени не вступали. В них неначе відвагу відібрало. Одно по другім міряло хату і малі, світлом переповнені віконця боязко цікавим оком і пішли далі.

"Завтра піду!" — подумало кожне зокрема. Аж по довгій, тяжкій хвилі мовчання обізвався один. Се був найстарший з гурту і білоголовий.

— Я вам кажу, люди, що оце з Магдаленою щось є,— сказав він.— Я її не від сьогодні знаю, а змалку знаю. Я вам кажу, вона кривавиться за гріхи. І не думайте, що за свої гріхи. Ані не гадайте, що за гріхи тата або мами. Ні. Так як воно в неї показується, то воно волічеться вже від віків давніх, яких ані ми, ані вона не пам’ятає. За гріхи других. Та й знайте: вона вже змалку воліче той тягар. А змалку тому, що від мами перебрала. Мама не була тутейша і, як куря, таке мале покинула.

Слухачі зітхнули, не промовивши ні слова.

— І все так виходить,— толкував білоголовий далі,— що в неї все інакше, як у других. А дивіть! Навіть десь хату поставила під лісом, окремо від людей, як би до нашого гурту не належала. Саме на готарі. А чоловікові бідному, що за нею взявся — а він добрий чоловік і розумний, — знаєте, що на старість із руками й ногами зайшло. Покривило. Та й навіть, дивіть, таке, як оця біда з чужим, їй у пайку припало. Якраз коло її хати мусив він звалитися. Якраз вона мусила з хати вийти і його подибати. Акурат вона: мусила вона його в хату дістати...

— Най господь боронить!

Знов мовчанка. Сим разом побожна... покірна, боязнею переповнена мовчанка.

— Але чим вона тепер похорон справить, діду? — спитала знайома вже жінка.— Коли все, що було в її хаті, як кажуть, за "чужим" пішло? Панотець даром не сховають!

— Продасть корівку! — відповів білоголовий.

— Нащо корівку продавати, коли вона й без грошей удасть! — обізвався один чоловік, що досі цілком мовчки заховувався.

— Та як уже без грошей?

— Та так. Відробить. Люди скинуться... панотець почекає... а прийде весна — вона відробить. Їй не першина дитину ховати, не бійтеся!

Жінка окинула його недобрим поглядом...

— Не добре угадали ви се, бадіко, що так кажете! — відповіла вона. — Вже по тій дитині Магдалена не стане по полях сапати! Вже коли була в неї сила і міць, то була, але по чотирнадцятій вже скінчилася. Дитиною жила і дихала вона, а тепер все скінчилось...

— Якось поховають покійне, не журіться! — відказав чоловік із легким глумом.— Хоч у неї хата по вмерці як вулій порожня, а дитину якось поховають...

Вітер зірвався з пустої толоки диким рухом і заграв широкою струєю. Куди б не простягалась рівнина... гонив він шаленим льотом до неї і все одно розносив:

"За готар!.. За готар!.."

Чернівці, в серпні 1902 р.